

THOMAS F. GLICK

Per Vicent S. Olmos i Martí Domínguez

THOMAS F. GLICK (OHIO, EUA, 1934), PROFESSOR D'HISTÒRIA MEDIEVAL A LA BOSTON UNIVERSITY, ÉS SENS DUBTE UN DELS MILLORS CONEIXEDORS DEL REGADIU VALENCIÀ. EL SEU LLIBRE *IRRIGATION AND SOCIETY IN MEDIEVAL VALENCIA* ÉS UN AUTÈNTIC CLÀSSIC DEL SEU GÈNERE. NO OBSTANT AIXÒ, LA SEUA CURIOSITAT INTEL·LECTUAL L'HA CONDUÏT A ESTUDIAR DIVERSES VESSANT DE LA NOSTRA CULTURA, DES DE LA RECEPCIÓ DEL DARWINISME ENTRE ELS INTEL·LECTUALS VALENCIANS, FINS A LES DIFERÈNCIES D'ÚS ENTRE LES FORTALESES ISLÀMIQUES I ELS CASTELLS CRISTIANS. ALHORA ENCAPÇALA DIVERSES ORGANITZACIONS QUE REINVINDIQUEN LA PROTECCIÓ DE L'HORTA, ENTRE ELLES L'ASSOCIACIÓ VALENCIANA D'AMICS DELS MOLINS (AVAM).

«QUINZE ANYS, LI QUEDEN A L'HORTA»

De Boston a Gorga, vet ací com podríem titular aquesta entrevista. Mentre fèiem el camí des de València, per la difícil i envitricollada carretereta que uneix Cocentaina amb Benilloba, a la comarca del Comtat ens preguntàvem quins estranys motius podien haver animat el professor Glick a comprar-se una casa tan lluny del seu país. En arribar a Gorga, ens el trobem a l'entrada del carrer de Sant Joaquim: alt i blanc de pell, amb uns ulls lleugerament enlluernats per la blancor del carrer, profundament indecís, ens rep amicalment, fent ús d'un català sonor i amb inequívokes ressonàncies medievals. Fa l'efecte com si el català que coneix l'haguera après en els textos antics, i el parla amb la naturalitat de qui està absolutament a banda de qualsevol tipus de polèmica absurda. En arribar a sa casa, ens fa un gest de mà cap a dalt, més aviat vagorós i inexacte: alcem la vista i veiem un petit retaule de taulellets que representa sant Joaquim: "El vaig restaurar jo", ens diu cofoi i satisfet, i mentre amaga un petit somriure ens anima a passar a l'interior de la casa.

Si la nostra informació és correcta, va arribar per primera vegada al nostre país a mitjan anys seixanta. Ens agradaria saber quina impressió li va fer a un jove nord-americà, amb la carrera tot just acabada, el que s'hi va trobar, tant en l'aspecte polític i social com en el cultural i en l'universitari.

Vaig passar un any sabàtic, el 79-80, al departament d'Història de la Ciència de la Universitat de València. Allí tenia i tinc un col·lega que es diu Víctor Navarro que em va invitar a Gorga. Jo li deia a la meua dona: un col·lega meu ens invita a un poble de tres-centes persones, què hi farem, allí? Jo no vull anar-hi... Per

**«A VALÈNCIA, LES MEUES
RELACIONS AMB LA POLÍTICA FOREN
MOLT IMPORTANTS»**

fi, però, vam venir aquí: tot un altre món. Hi havia unes cases en venda, i llavors... Vaig estar a Barcelona, l'any 64-65, amb motiu de la recerca de la meua tesi, però jo ja hi havia estat l'any 60-61, quan el meu mestre, Arthur Maass, era a València treballant en el seu llibre sobre les aigües de reg, sobre el Tribunal de les Aigües d'Alcoi. Jo vaig venir per fer un treball, juntament amb ell, un treball sobre Gandia. Després de l'anada a Barcelona, vaig tornar a Colòmbia, a la

Universitat, i a Nova York, per estudiar l'àrab; i llavors vaig tornar a Harvard per completar la tesi. L'any 60, quan Maass va publicar el seu llibre, em vaig presentar a Vicent Giner Boira, l'assessor del Tribunal de les Aigües de València i, llavors, a Godel·la, hi vaig llogar un xalet que Giner tenia al costat de la séquia de Montcada. No vaig tenir cap contacte amb la Universitat durant els primers sis mesos; només anava a l'Arxiu del Regne. Ara bé, sí que tenia contactes polítics. Jo sabia quina era la ideologia de Giner, les seues idees polítiques, i és clar que no hi estava d'acord, però això és una llarga història...

I què passava a València?

A València, les meues relacions amb la política foren molt importants. Hi havia dos vicecònsols al consolat americà. L'un, que jo coneixia des de l'escola, era Timothy Towell, ara jubilat, que també fou ambaixador al Paraguai. L'altre es deia Tony Freeman. Tenien missions polítiques diferents: Towell, que curiosament era i és conservador, era l'encarregat de tenir els contactes amb la joventut d'esquerres; mentre que Freeman, que és liberal, s'encarregava dels contactes amb la dreta. Towell preparà un viatge que, en realitat, era un programa del Departament d'Estat nord-americà per a portar joves líders polítics antifranquistes als Estats Units a fi que hi participassen en una mena de seminari. Organitzà un viatge que incloïa Ricard Pérez Casado, Eliseu Climent, etc. Aleshores, jo els vaig conèixer, com també Lluís V. Aracil, que no participà en el viatge però que també formava part del grup. Coneixeu la història de l'*Identity Magazine*, l'antologia de poesia realista valenciana? Abans del meu viatge a València, el director d'aquesta publicació m'havia parlat sobre la possibilitat de preparar un número sobre literatura valenciana. Lluís Alpera tenia un manuscrit ja preparat que, naturalment, no podia publicar ací, ja que la poesia realista era més aviat poesia de crítica social. I aleshores, amb Aracil i Manuel Ardit, la vam preparar. Per protegir els col·laboradors valencians, els exemplars que es venien ací tenien el peu editorial de Cambridge, i els que es venien a fora, el peu editorial de València. Tant és així, que jo no en tenia cap amb el peu editorial de Cambridge, i Ardit no en tenia cap amb el de València. Fa uns anys, en vam intercanviar i, ara, tots dos en tenim de les dues versions.

Quins foren, però, els seus contactes a València?

Fonamentalment, Aracil i Ardit, però sobretot Aracil, amb el qual vaig tenir una amistat que va durar deu

anys, però que va acabar, més o menys, quan ell va marxar a Barcelona i hi vaig perdre el contacte. Per cert, quan vaig arribar a València el 1979, vaig telefonar a Ricard Pérez Casado i em va dir: “Escolta, fa deu minuts que he rebut una trucada telefònica i resulta que seré alcalde de València, i tu ets el primer a saber-ho.” Fou increïble... Pel que fa als meus contactes universitaris, jo havia pensat treballar sobre la recepció del darwinisme a Espanya i, abans de venir ací, havia escrit a José María López Piñero. Però cada vegada que em presentava al seminari, que estava al soterrani de la Facultat de Medicina, el que hi veia era sorprenent: per exemple, mentre trucava a la porta i ningú no responia, pel meu davant passaven els portalliteres amb cadàvers.

Un dia del mes de gener del 1966 —jo havia arribat vuit mesos abans—, per fi, es va obrir la porta i em vaig trobar dos senyors vestits de metge, amb bata blanca! Al meu país, els historiadors de la medicina no es vesteixen de metge. Eren López Piñero i Lluís Garcia Ballester; fou el començament d’una llarga amistat. A més, aquella vesprada López Piñero m’explicà tota la història del darwinisme en aquest país, i jo en vaig prendre notes. L’esborrany fou el programa d’investigació que he fet servir durant tota la meua carrera. Fou extraordinari; i això que López Piñero no es dedicava a aquest tema. Fou molt generós amb mi, i a més ens vam sentir lligats per allò que en aquella època deia un polític socialdemòcrata, que el darwinisme era un programa polític. Llavors, a l’Espanya d’aquells anys —la de la segona meitat dels seixanta—, l’afany d’estudiar Darwin comportava una forta càrrega política.

Passant a una altra qüestió ens sembla molt discutible el “musulmanisme”, aquesta mena de “teoria” que exagera els components islàmics de la cultura valenciana i menysté les seues arrels catalanes. Aquesta qüestió té algunes connexions amb el tema de l’hidraulisme, concretament la qüestió dels orígens. Com està, a hores d’ara, la polèmica sobre els orígens del regadiu de l’horta de València? I, en tot cas, quina fou la contribució cristiana a la configuració definitiva del sistema?

Tant Pierre Guichard com Miquel Barceló ja havien expressat els seus dubtes sobre el fet que les grans hortes periurbanes haguessen existit realment a l’època musulmana. Jo estic d’acord amb Joan Mateu que l’horta regada per les vuit séquies que van trobar-se els catalans arribava a un perímetre bastant més reduït del que seria en el futur. Tinc uns documents —almenys un— que ho aclareixen molt bé. Hi havia dos

**«A L’ESPANYA
D’AQUELLS ANYS
—LA DE LA SEGONA
MEITAT DELS
SEIXANTA—, L’AFANY
D’ESTUDIAR DARWIN
COMPORTAVA UNA
FORTA CÀRREGA
POLÍTICA»**

nivells de dret, el que provenia de l’època musulmana, que era un dret de prioritat, i un altre dret per a les aigües de les terres que regaven aquestes séquies. En general, la tradició anava perdent-se. En un primer moment, hi havia un sistema, o almenys la memòria d’un doble sistema de reg, que reflectia l’ampliació de l’horta

per part dels cristians. Ara bé, pel que fa a l’empremta musulmana, això és una qüestió molt interessant, perquè: era purament formal o hi havia una realitat social al darrere que cal tenir en compte? Crec que entre els musulmans aquestes séquies s’administraven mitjançant normes tribals, com ara mateix es fa encara al nord d’Àfrica; i, malgrat que la terminologia, el sistema de tandes i altres mètodes de distribució es mantien intactes, l’organització social era òbviament diferent. Era més com l’adequació del sistema de funcionament dels gremis (síndics, veedors, etc.), era administrada per la plantilla típica d’un gremi; la comuna de la séquia actuava com la universitat de paraires o de teixidors...

Fins a quin punt, però, l’horta actual té el seu origen en l’horta musulmana? Això és tan important com alguns diuen?

Roc Chabàs va publicar un document que era una mena d’acta judicial en la qual els musulmans descriuen com funcionava el sistema i els escrivans en prenen nota. I, almenys nominalment, així va continuar fins a l’expulsió dels moriscos el 1609. Hi ha un document magnífic d’un poble de Granada, que havia quedat completament buit, que explica com la comunitat cristiana va fer venir un morisc que era del poble perquè expliqués el funcionament del reg. Això és curiós, però la mentalitat era assimilar el que ja hi

funcionava; una manera de pensar totalment oposada a la perspectiva moderna, sobretot ara, que entubaran les sèquies. El paisatge de l'horta és, en certa manera, musulmà, ja que la València romana havia tingut unes característiques molt diferents. És com omplir una ampolla d'un determinat vi amb un altre vi. Hi ha un cert romanticisme del qual també pequen els historiadors de l'època romana.

En definitiva, però, es tracta del que us deia abans: els canvis socials van ser molt importants i els sistemes s'hi va haver d'adaptar, a més de créixer.

Una altra qüestió que potser referma l'anterior és el de la suposada originalitat del Tribunal de les Aigües, que allunya el sistema de l'horta de tots els altres d'arreu del país, els quals solien ser dirigits pels municipis. Ens fa l'efecte que la suposada originalitat del sistema d'irrigació de l'horta de València fou una invenció de Borrull per tal d'evitar la desaparició del Tribunal a les Corts de Cadis. Què en pensa, d'això?

Sí, crec que això que dieu és bastant encertat. Les jurisdiccions externes són més pròpies del món musulmà que no pas del cristià. Efectivament, del Tribunal de les Aigües, ningú no en parlava gaire abans de Borrull. Crec que el seu paper ha estat mitificat, sobretot durant la Renaixença valenciana, amb aquell romanticisme propi del segle XIX, amb el folklorisme que suposa la recerca de les "grandeses de la pàtria". I és per tot això que es fixaven en el Tribunal. Ara recorde que el Tribunal de les Aigües de València em va concedir una medalla l'any 1980. A l'acte, que va tenir lloc en un restaurant del Saler, parlà un tal Enrique Oltra, d'Alcoi, a qui anomenaven Enrique "l'ultra", perquè era un reaccionari horrible, no? Era un polític de l'antiga escola que deia "el Tribunal de les Aigües". No crec que "l'ultra" tingués cap respecte per la seua cultura ni per la seua història; només era una reivindicació vana, folklorica.

L'horta de València ha patit –i encara pateix– agressions constants. El creixement de la població, fonamentalment des dels anys seixanta però també d'abans, ha comportat una política desmesurada d'augment del sòl edificable, tant per a zones residencials com industrials, per no parlar de la demència de les infraestructures. Creu possible conjugar tradició i modernitat, conservació del

patrimoni natural, paisatgístic, etc., de l'horta amb el creixement econòmic i dels serveis, amb l'augment demogràfic, etc.?

L'horta és molt important. En la meua tesi, jo parlava de l'horta de Damasc com a model per a l'horta de València. Jo tenia molt d'afany per veure l'horta de

Damasc, però he trigat massa: ja no existeix. A causa de l'expansió de la ciutat, ha desaparegut. Les hortes històriques del Mediterrani han quedat reduïdes a tres o quatre indrets de la Mediterrània espanyola, un poc de l'horta de Palerm i uns petits bocins a la França meridional. L'horta no és només un paisatge més o menys singular, és una manera d'organitzar el

territori i l'economia agrària que segurament desapareixerà, si no s'hi posa remei. L'any 80, Giner Boira i jo, havíem tingut una idea per a fer de l'horta de València un recinte protegit d'àmbit nacional, el Parc de l'horta, però no hi havia ningú a qui adreçar aquesta idea. Val a dir que Giner era un tipus contradictori: era molt conservador però no era elitista, tenia una idea populista que també es relaciona amb el que dèiem abans sobre el Tribunal i amb les idees de Teodor Llorente. Giner era contradictori perquè en les seues intervencions públiques semblava intransigent i radical, però en la seua manera de relacionar-se privadament amb la gent era molt obert.

El que és evident, però, és que no hi ha cap pla real per a salvar l'horta. Creu que és possible encara prendre mesures per aturar la desfeta a què ens aboca una política tan poc sensible envers aquesta zona que envolta la ciutat de València i tota la seua àrea d'influència?

Giner sempre donava suport a la protecció de l'horta. Quan estava morint-se, mirava Campanar i deia: "Açò s'ha de conservar." El seu problema era que tots els seus correligionaris polítics estaven fermament situats en la part contrària, i això, per a ell, era un camí sense sortida. Però jo estic convençut que ell desitjava la protecció de Campanar. Pel que fa a l'inexistent pla de protecció de l'horta, es poden dir unes quantes coses. Per exemple, la séquia de Montcada rega la part més extensa del que queda de l'horta de València, i les insti-

«ANOMENAR
MODERNITZACIÓ A
L'ENTUBAMENT
DE LES SÈQUIES,
PER A MI ÉS, COM A
MÍNIM, IRÒNIC»

tucions públiques han optat per un compromís amb la pretesa modernització. Anomenar modernització a l'entubament de les sèquies, per a mi és, com a mínim, irònic, perquè canviar aquest sistema de sèquies obertes, d'aigua moguda per la gravetat, per un altre d'entubaments amb motors i sistemes de goteig implica, si més no, la desestabilització de les comunitats de regants i llauradors. Aquesta és una qüestió que ningú no ha tingut en compte d'una manera seriosa, no han tingut ni un sol pensament envers les organitzacions socials. El que pensen fer amb la séquia de Montcada és mantenir la séquia mare i els cabals importants oberts, i fer una distinció entre els conreus d'hortalisses, que no es poden regar per goteig, i els cítrics, que sí que ho podran fer.

Quants anys de vida li dóna al conreu tradicional de l'horta?

L'any 80, en una entrevista que em van fer a *Las Provincias*, jo deia que, al cap de vint anys, es veuria el fracàs de Badajoz, i fou veritat: no trigà ni vint anys. És horrible... Crec que la modernització que preconitzen els enginyers hidràulics basant-se no en fets, sinó en una sèrie de suposicions, els ha convençut que el reg original és menys eficient, però sense tenir en compte els costos socials. No tenen ni idea de la història de la cultura del segle XX, que està farcida de projectes de modernització que han fracassat. Molts aspectes de la revolució verda han fracassat després d'un període de vint o vint-i-tants anys, un temps suficient perquè els pobles perden el saber que tenien. Aquesta agricultura de reg és un tipus de conreu intensiu de coneixement. El procés de degradació ha estat constant, però el que em fa por és l'increment. Si fan la tercera carretera, que tallaria l'Horta Nord en dues zones, això seria la fi. Cal impedir aquesta carretera i, d'acord amb el model de Montcada, l'horta pot sobreviure; dedicant degoteig només als arbres, l'aspecte de l'horta no canviarà gaire. En definitiva, crec que l'horta és viable preservant-la una mica, i cal fer-ho perquè això té molta rellevància social. Hi ha moltes coses que s'hi poden fer; el problema és si els dirigents polítics de la ciutat tenen la voluntat o no de conservar-la.

Quins són els interessos que troba que hi tenen prioritat, perquè hi ha els interessos dels constructors, però també hi ha un interès nou envers l'aigua de l'horta per desviar-la cap a zones turístiques, cap a Benidorm, cap a la Marina, etc. Com ho veu vostè, això?

Això ja fa temps que passa. Els periòdics locals han

anat molt de temps, i en van encara plens de notícies de conflictes entre els usos turístics i els usos agrícoles de l'aigua. Quin és l'ús més eficaç de l'aigua, exposar-la a l'evaporació en les séquies obertes o construir camps de golf a Benidorm? Per a mi, la qüestió és simplement que les pautes d'actuació pretesament científiques són falses.

Vostè deia que una manera de conservar l'horta seria crear una mena d'ecoturisme en què els molins, el conreu tradicional, etc., foren els protagonistes. Això, ho va dir fa temps en una conferència. Els seus arguments ens van xocar una mica... I els molins? Què en faria? perquè el problema dels molins de l'horta és que no tenen braços. Si fossen com els molins de la Manxa...

Sí, però jo, abans, era més pessimista... Bé, aquesta conferència, la vaig fer en l'àmbit de la "batalla de Campanar". Realment, la salvació de l'horta excedeix el "ruralisme", perquè la destrucció de les alqueries ha estat imparable. De tota manera, em pregunte si almenys preservar alguna cosa, com ara aquestes *living-farms* amb residents, no seria factible. Potser tot això és una mica romàntic... Pel que fa als molins, sí, és clar, no tenen braços, ni tampoc tenen les grans rodes que criden l'atenció del públic; són totalment desconeguts. El que passa ara és que els propietaris o els municipis on encara en queden prenen consciència del seu valor arquitectònic, històric, etc. I això és un efecte de la recuperació de la consciència cívica després del franquisme.

**«SI FAN LA TERCERA
CARRETERA, QUE TALLARIA
L'HORTA NORD EN DUES ZONES,
AIXÒ SERIA LA FI»**

És a dir que, a poc a poc, els molins es van recuperant i segons vostè tenen futur?

No tots els molins, però n'hi ha que ja estan protegits. També hi ha una fundació semipública a Castelló que n'ha comprat, una fundació formada per entitats privades però amb la participació d'institucions públiques com ara la Generalitat. En altres països, per exemple a França, hi ha grups actius que treballen per a preservar el patrimoni rural. Aquestes societats estan formades i

articulades per propietaris de molins o ciutadans en general que tenen aquest afany. A l'Associació Valenciana d'Amics dels Molins, gairebé tots els socis són catedràtics o professors universitaris i d'institut, perquè la consciència va començar amb ells, que van descobrir, que coneixen, la seua importància en el passat. Però un altre aspecte dels molins tradicionals és que feien farina. Jo no sabia que el règim franquista va imposar una llei el 1962 o el 1964, a instàncies de la indústria farinera, que prohibeix el funcionament dels molins, i això va acabar ràpidament amb els que quedaven. Alguns d'ells, però, s'han de restaurar per a preservar la memòria històrica, perquè són un patrimoni històric i cultural.

Però que s'hi pot fer? Perquè, vejam, si, a un llaurador, li donen sis milions per fanecada, què es pot fer perquè no vengua la seua terra?

La resposta és ben senzilla. Ací no funcionarà el que s'ha fet als Estats Units, on s'ha mantingut l'agricultura prop de les grans ciutats rebaixant els impostos immobiliaris, que són molt elevats. Ací, però, són molt baixos... Cal intervenir políticament amb un estímul financer perquè no venguen, perquè no s'hi planten rajoles. Però l'horta desapareixerà si el Consell no

**«L'HORTA DESAPAREIXERÀ
SI EL CONSELL NO IMPOSA UNA
LLEI D'ORDENACIÓ
TERRITORIAL EFICAÇ»**

imposa una llei d'ordenació territorial eficaç. Per a mi, Campanar és un parc, i destruir Campanar per construir-ne de nous... per a què? No ho entenc...

Vostè ha estat un dels estudiosos més importants de l'obra de Darwin, sobretot dels aspectes històrics. El seu llibre *The comparative reception of Darwinism* és un clàssic en el seu gènere, indispensable per a entendre com es va anar implantant l'obra evolucionista als diversos països. Què fa que un historiador dels sistemes de reg s'interesse per Darwin? Podríem dir que el seu motiu fonamental d'estudi és Espanya o la Mediterrània?

El motiu que tenia quan vaig començar era concentrar tots els meus interessos dispersos en Espanya.

En el seu llibre *Darwin en España* conta l'anècdota de

Lluís Simarro, que fou expulsat del seu col·legi de València quan els frares li descobriren en la seua habitació un exemplar de *l'Origen de les espècies*. La sensació que dóna la lectura del seu llibre és que València fou un important centre europeu de difusió de l'evolucionisme... Peregrí Casanova fou un dels deixebles més importants de Haeckel; l'editorial Prometeo de Blasco Ibáñez fou la primera a traduir a l'espanyol *l'Origen de les espècies*... Per què una ciutat com València va tenir un paper tan destacat en l'acceptació del darwinisme?

Pel mateix motiu que fou tan important el republicanisme. València era una ciutat progressista, si bé d'una manera molt peculiar. Era una mica com la polèmica entre Unamuno i Ortega. Ortega es decantava per l'obertura cap a Europa i els metges valencians en particular foren avantguardistes, ja que obriren el país cap als corrents europeus i mundials. Val la pena de recordar que l'editorial Prometeo fou també un símbol en l'afany de connectar amb Europa. Hi havia un biòleg mexicà que va estudiar l'origen de la vida, entre altres coses, i que va escriure un llibret en què proposava que es podia reconstruir, fer viure, un pitecantrop a partir d'un primat. El va publicar a Mèxic, però jo el vaig trobar a València. He vist i tinc molts llibres de Prometeo que he anat trobant en molts països americans. El meu afecte envers els darwinistes espanyols té alguna cosa de romanticisme, perquè era una manera de sobreviure intel·lectualment a la València dels anys 60, on la Universitat franquista va propiciar que professors inadequats poguessen dir el que volien. Allò era desastrós.

No troba que aquell esperit progressista i innovador s'ha perdut a València?

El que passa és que s'han perdut les referències de pertanyença a un lloc concret, però això en un sentit general. Això és típic dels centres urbans, de la gent de ciutat. Al segle XIX era impossible viure a València sense conèixer l'horta, però ara és molt fàcil viure-hi i no saber que n'hi ha, d'horta. Ha estat la dreta, amb els seus interessos immobiliaris qui ha participat en la seua destrucció. Són com la dreta franquista, que era tan ostensiblement catòlica i no tenia cap cura de la protecció dels monuments catòlics, com ara la mateixa catedral. Tant és així que va haver de ser l'esquerra qui dugués endavant la restauració de la Seu. Efectivament, potser s'ha perdut aquell esperit innovador, progressista... Quinze anys li queden, a l'horta, si no es prenen les mesures oportunes.